

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ (1990–2007 РР.)

Зміни у розвитку аграрного сектора економіки в усіх областях України, починаючи з 90-х рр. ХХ ст., викликані проведенням економічних реформ, перебудовою відносин власності на селі призвели до ряду позитивних зрушень і більше до глибоких кризових явищ. Тому не випадково велику увагу істориків-аграрників, економістів нині став привертати історичний досвід розвитку сільського господарства в Україні, зокрема, соціально-економічні наслідки реалізації сталинської аграрної реформи, досягнення і проблеми діяльності колективних господарств 1960-х–1980-х рр. тощо. Звернення до цієї теми особливо актуальне, адже сільське господарство в економічному житті Житомирщини, як і загалом України, завжди відіграло велику роль. Про це свідчать й економічні пріоритети нашої держави сьогодні. Дана проблема знайшла своє відображення в своїх окремих аспектах у наукових працях П. Саблука, Г. Черевка, О.В.Харчишиної, І. В. Абрамової, Л. А. Суліменка, О. М. Яценка, М.Ф.Плотнікової та ін. Завданням цього дослідження є комплексне вивчення проблем реформування аграрної сфери розвитку Житомирської області на сучасному етапі, пошук оптимальних шляхів їх вирішення при подоланні складних кризових явищ. Правовим фундаментом для розвитку аграрного законодавства сьогодні є Конституція України, у ст. 14 якої гарантується право власності на землю; це право набувається й реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону. Реформування земельних відносин в Україні пройшло за роки незалежності ряд етапів. Так, у 1990 р. було запроваджено право довічного успадкування землеволодіння (грудень 1990 р.), на колективну й приватну власність на землю, відродження діяльності селянських (фермерських) господарств (1992 р.), паювання землі

(1994 р.), оренду землі та земельних паїв (1997 р.). Однак створені фермерські господарства, як і фермерський рух в цілому, ще не можуть розвиватися у повну силу. Причинами цього вчені називають: відсутність державної підтримки фермерського сектора підприємництва, протидія з боку керівників інших форм сільгоспвиробництва, відсутність паритету цін між сільським господарством і промисловістю та інші [1, 226–228].

Дослідник сучасної аграрної політики в Україні З. І. Гриценко вважає, що корумпованість держави у 90-х рр. ХХ ст., відсутність прозорих правил взаємодії бізнесу та держави, законодавчого поля проведення корпоративної політики, чітких теоретичних обґрунтувань та практичних рекомендацій щодо реформування агропромислового виробництва, використання керівниками колгоспів та радгоспів суспільного сектору задля своїх особистих інтересів були основними причинами глибокої соціально-економічної кризи на селі [2, 371].

Насамперед проаналізуємо основні показники у розвитку сільського господарства Житомирської області на сучасному етапі. Статистика свідчить, що створення фермерських господарств відбувалося повільними темпами: у 1998 р. їх було 365 з площею наданих їм угідь 77,7 тис. га; у 2001 р. – відповідно 596 та 58,6 тис. га; у 2005 р. – 686 та 65,7 тис. га. Причини такого уповільнення були проаналізовані вище. Парк тракторів сільськогосподарських підприємств скоротився з 12129 у 2000 р. до 8769 у 2005 р., зернозбиральних комбайнів – відповідно з 3325 до 2428. Валовий збір зернових культур в області скоротився з 1352,1 тис. т у 1990 р. до 750,3 тис. т у 2005 р., цукрових буряків (фабричних) – з 1299,9 тис. т до 595,2 тис. т, льону – з 20,7 тис. т до 3,4 тис. т, кормових коренеплодів – з 1572 тис. т до 246 тис. т, плодів та ягід – з 47 тис. т до 35,3 тис. т. [3, 100, 108]. Такі вражаючі скорочення показників були наслідком глибокої соціально-економічної кризи у сільському господарстві Житомирщини, неспроможності сільськогосподарських підприємств господарювати в умовах становлення ринкових відносин на селі, при відсутності їх підтримки з боку держави. Відіграли свою негативну роль також і розрив традиційних

економічних зв'язків області із своїми партнерами, перебудова різних галузей економіки на ринкові засади, відсутність визначених орієнтирів, досвіду у нових умовах.

На думку Миколи Олещенка, начальника головного управління агропромислового розвитку облдержадміністрації, час змін, не завжди глибоко продуманих і законодавчо виписаних, спокусив немало сільських керівників. „Багато хто шукав миттєвої, особистої вигоди... і господарство, і керівник втратили перспективу.” Він також окреслив головні проблеми аграрного розвитку Житомирщини на сучасному етапі: 1) кадрова проблема: близько третини керівників сільськогосподарських формувань – люди із середньою освітою; ще в майже 30% господарств немає повного штату головних спеціалістів; 2) кінцева переробка льону, реалізація продукції буряківництва за вигідними цінами; 3) хліборобські зусилля повинні бути підкріплені продуманою регулюючою політикою держави; 4) активізація роботи обласної аграрно-товарної біржі; ефективною може бути робота асоціацій виробників по галузях, треба групувати пропозиції, виходити на великі замовлення; 5) не має область свого селекційно-генетичного центру, втратили армію техніків штучного осіменіння; 6) необхідність виділення коштів із Державного бюджету на проведення хімічної меліорації земель (300 тис. га забруднених радіонуклідами ґрунтів); 7) ефективне використання державних коштів – бюджетне фінансування здійснюватиметься 2007 р. по 18 програмах, 130 млн. грн; 8) посилення юридичної служби захисту виробників сільгосппродукції; головні сили треба зосередити на переробній галузі [4, 3]. Аналізуючи названі проблеми, спираючись на історичний досвід розвитку сільського господарства України, зазначимо, що і в радянський період 60 – 80-х рр., і в роки реалізації сталинської аграрної реформи 1906 – 1914 рр. питання змін в аграрній сфері завжди проходило тривале обговорення на різних рівнях влади, підкріплювалося відповідною законодавчою базою, і, головне, підтримкою з боку самої держави. Цікаво, що в роки сталинської реформи важливе значення для підтримки новостворених власників землі мала діяльність земських установ, що

сприяли створенню показових селянських господарств, пунктів прокату сільськогосподарських машин, закупівлі для селян за вигідними цінами мінеральних добрив, техніки, впровадженню нових технологій господарювання, відкриттю сільськогосподарських виставок тощо. Ця проблема була розглянута у попередніх наукових працях автора. Наприклад, про організацію агрономічної допомоги можна довідатися з "Огляду Волинської губернії за 1909 р". Постановою губернського комітету передбачалося: 1) поділити всю територію Волинської губернії на 6 агрономічних районів; 2) у кожному районі організувати агрономічні ради, до складу яких входили б місцеві діячі; 3) для організації агрономічної допомоги населенню ввести посаду порайонного агронома; 4) асигнувати на чергові заходи по сільському господарству – 8700 крб., на прокатні станції та показові поля – 3600 крб., на розповсюдження поліпшеного насіння – 2400 крб., на організацію сільськогосподарської виставки – 1200 крб., поширення сільськогосподарських знань – 1500 крб., на поточну сільгоспстатистику – 3400 крб. [8, 13]. Ю.М.Поліщук, дослідивши хід столипінської аграрної реформи на Волині, у своїх висновках, зокрема, зазначає, що сьогодні нам доводиться багато в чому повертатися до її досвіду. Реформа внесла значні зміни у сільському господарстві губернії, відкриваючи шлях до розвитку підприємництва, формування міцного господаря. Діяльність позичкових і сільськогосподарських товариств сприяла тому, що селяни більше використовували вдосконалені засоби виробництва, машини [6, 94, 95].

Дослідник сучасного розвитку сільських територій України І. Прокопа зокрема зазначає, що після 2000 р. у сільському господарстві України почали з'являтися ознаки окремих позитивних змін, проте вони не стали вагомими. Гострою проблемою, на його думку, продовжує бути проблема обмежених можливостей трудової діяльності. У 2005 р. рівень зайнятості сільського населення віком 15–70 років становив 60,5% (у 2004 р. – 56,1%), а рівень безробіття – 5,7% (відповідно 8,4%). У Житомирській області, за даними на 2005 р., відповідно – 65,2% та 6,1%. Частка осіб, зайнятих поза межами своїх сіл, у загальній чисельності працюючих на підприємствах, в установах і

організаціях, становила 36,2%, поза межами „формального” сектора економіки у своїх селах – 62%. Житомирщина має в його дослідженні середні показники порівняно з високим рівнем безробіття у західних областях України (Львівська – 9,1%, Рівненська – 10,2%, Івано-Франківська – 8,3%, Тернопільська – 8,7%), низьким у деяких східних (Донецька – 3,6%, Луганська – 3,3%). Якщо у 1990 р. пересічна сільська сім'я в Україні використовувала на харчування 32,8%, то у 2005 р. – 64,5% сукупних витрат. У 2005 р. понад 65% сільських жителів мали середньодушові сукупні витрати, нижчі від прожиткового мінімуму. У період ринкових трансформацій істотних втрат зазнала сільська соціальна інфраструктура: погіршилась якість дорожньо-транспортної мережі, скорочується кількість сіл, оснащених водопроводом і каналізацією, відбувається старіння житлового фонду, зменшується кількість закладів соціально-культурного призначення. Серед позитивів у цій сфері – підвищення рівня газифікації сіл і благоустрою житла, реалізація ряду програм щодо поліпшення соціально-культурного обслуговування. Житомирщина серед ряду інших областей має найбільшу частку сіл з ускладненими умовами транспортного сполучення – до 40% . Середня густина сільського населення в області на 2005 р. становила 20,7 осіб на 1 кв. км (низький показник по Україні), середня людність сіл – 365 осіб, частка сіл з людністю до 100 осіб – 26,4% (середній показник). Середній коефіцієнт депопуляції сільського населення становив в області 14,2% (найбільшим він був у Сумській області – 19,4%). Можна повністю погодитися також з думкою цього вченого, що на місцевому рівні головними причинами повільного подолання занепаду сільських територій є слабкість сільських громад і органів самоврядування; відсутність з боку громадян ініціативи та готовності розв'язувати місцеві проблеми власними силами, довіри один до одного і до владних структур; недостатня розвинутість системи громадських організацій [7, 52–58].

Потребує негайного вирішення і проблема зайнятості сільської молоді нашої області і держави. За дослідженням В. Чигрина, аналіз статистичних даних за 2001 – 2004 рр. дає підстави для висновку, що значна частка молоді

села працювала на фізично важких „кінно-ручних” роботах, які не потребують професійної підготовки (у північних областях України – 59,6%). За даними Українського інституту соціальних досліджень, у сільських поселеннях проживало лише 29,5% усієї кількості молоді, або близько 3,3 млн. осіб [8, 123,126]. Важливе значення при цьому мають насамперед показники забезпеченості сільського населення Житомирської області об'єктами соціальної інфраструктури (станом на 2005 р.): житлова площа на одну особу становила 27,7 кв. м (в Україні – 24,9 кв. м; високі показники мали такі області: Київська – 32,3 кв. м, Вінницька – 30,9 кв. м, Сумська – 34,9 кв. м); забезпеченість житла природним газом – 23,7% від кількості населених пунктів; дитячі дошкільні заклади – відповідно 17,1% (низький показник), школи – 46,9% (середній), лікарняні заклади – 64,2%, клуби (середній), будинки культури – 61,7% (середній), дороги з твердим покриттям – 61,2%. Житомирщина займає 19-е місце серед інших областей України по коефіцієнтах кожного виду сільської соціальної інфраструктури [9, 54–55].

На досить низькому рівні була і залишається заробітна плата найманих працівників в аграрних підприємствах. Якщо у 1995 р. в Україні вона складала в середньому на одного працівника 34,7 грн на місяць, у 2001 р. – 151 грн, у 2006 р. – 552,87 грн – це на сьогодні у 2 рази менше від відповідної зарплати в Росії та Румунії, у 4 рази від Польщі та Угорщини, у 7 разів порівняно із Словенією. Аналізуючи причини цього, М. Махсма наголошує на трьох основних факторах: неефективність сільськогосподарського виробництва, зростання собівартості цієї продукції, низькі темпи зростання виробництва в галузі, нестача оборотного капіталу [10, 54–55].

За результатами дослідження ФАО 2005 (Продовольча та сільськогосподарська організація ООН) у 8 областях України Житомирська область має такі показники: середня міра участі сімейних господарств у сільськогосподарському виробництві; середній рівень сільськогосподарської спеціалізації регіонів; високі темпи проведення земельної реформи після 2000 р. Відповідно високі показники притаманні Івано-Франківській,

села працювала на фізично важких „кінно-ручних” роботах, які не потребують професійної підготовки (у північних областях України – 59,6%). За даними Українського інституту соціальних досліджень, у сільських поселеннях проживало лише 29,5% усієї кількості молоді, або близько 3,3 млн. осіб [8, 123,126]. Важливе значення при цьому мають насамперед показники забезпеченості сільського населення Житомирської області об'єктами соціальної інфраструктури (станом на 2005 р.): житлова площа на одну особу становила 27,7 кв. м (в Україні – 24,9 кв. м; високі показники мали такі області: Київська – 32,3 кв. м, Вінницька – 30,9 кв. м, Сумська – 34,9 кв. м); забезпеченість житла природним газом – 23,7% від кількості населених пунктів; дитячі дошкільні заклади – відповідно 17,1% (низький показник), школи – 46,9% (середній), лікарняні заклади – 64,2%, клуби (середній), будинки культури – 61,7% (середній), дороги з твердим покриттям – 61,2%. Житомирщина займає 19-е місце серед інших областей України по коефіцієнтах кожного виду сільської соціальної інфраструктури [9, 54–55].

На досить низькому рівні була і залишається заробітна плата найманих працівників в аграрних підприємствах. Якщо у 1995 р. в Україні вона складала в середньому на одного працівника 34,7 грн на місяць, у 2001 р. – 151 грн, у 2006 р. – 552,87 грн – це на сьогодні у 2 рази менше від відповідної зарплати в Росії та Румунії, у 4 рази від Польщі та Угорщини, у 7 разів порівняно із Словенією. Аналізуючи причини цього, М. Махсма наголошує на трьох основних факторах: неефективність сільськогосподарського виробництва, зростання собівартості цієї продукції, низькі темпи зростання виробництва в галузі, нестача оборотного капіталу [10, 54–55].

За результатами дослідження ФАО 2005 (Продовольча та сільськогосподарська організація ООН) у 8 областях України Житомирська область має такі показники: середня міра участі сімейних господарств у сільськогосподарському виробництві; середній рівень сільськогосподарської спеціалізації регіонів; високі темпи проведення земельної реформи після 2000 р. Відповідно високі показники притаманні Івано-Франківській,

можливості її легального продажу селянами за вигідними цінами [14, 2]. У грудні 2007 р. на розширеному засіданні колегії прокуратури області називалися такі факти порушення використання земель згідно вимог земельного законодавства: підробка службовими особами районних відділів земельних ресурсів висновків державної експертизи; проведення незаконних робіт на земельних ділянках і виведення земель із сільськогосподарського обігу; вчинення корупційних дій начальниками органів земельних ресурсів; незаконні рішення суду у цій сфері тощо [15, 1].

До цього ж додамо, що реалізація права власності на землю в Україні викликала й окремі серйозні проблеми нотаріату. На думку О. Саєнка, основною причиною такої ситуації є непослідовність та неузгодженість рішень органів влади, задіяних в процесі проведення земельної реформи. Серед цих проблем автор називає: успадкування земельних ділянок за законом і за заповітом; мораторій на продаж земельних паїв, який часто не може реально захистити інтереси пересічного селянина; недосконалість форми державного акту про право власності на землю; неузгодженість між собою окремих положень законодавства щодо спільної власності на землю тощо [16, 94–96].

У висновку зазначимо, що Житомирська область в аграрному розвитку проходить за останні сімнадцять років складний шлях реформування відносин на селі, що супроводжується глибокими кризовими явищами, непослідовною, непродуманою політикою ряду керівників сільськогосподарських підприємств області, зловживаннями посадових осіб і певними позитивними показниками останніх років, окресленням правильних орієнтирів розвитку селянських господарств в нових, ринкових умовах. Важливе значення для стабільного, успішного реформування аграрної сфери області має її суттєва державна підтримка, особливо перспективних програм та окремих фермерських господарств. Формування приватних власників землі потребує часу, осмислення ними своїх помилок початкового етапу, виходу на взаємовигідні відносини з іншими земельними власниками,

виховання в собі відповідної культури поведінки, вдосконалення законодавчої бази щодо ринку землі тощо.

Література:

1. Аграрне законодавство України: проблеми ефективності. – К.: Наук. думка, 1998. – 159 с.
2. Гриценко З. І. Деякі аспекти аграрної політики в Україні 90-х років ХХ ст. // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А. Г. Морозова. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2006. – Вип. 10. – С. 369 – 372.
3. Статистичний щорічник Житомирської області за 2005 рік. – Житомир, 2006. – 382 с.
4. Житомирщина. – 15 лютого 2007 р.
5. Обзор Волынской губернии за 1909 г. – Житомир, 1910. – 81 с.
6. Поліщук Ю.М. Столипінська аграрна реформа на Волині. – К.: ІПіЕНД, 1999. – 116 с.
7. Прокопа І. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку // Економіка України. – 2007 р. – № 6. – С. 50 – 59.
8. Чигрин В. Сільська молодь: методологічні аспекти дослідження // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 2. – С. 116 – 132.
9. Лісовий А. Методичні підходи до оцінювання сільської соціальної інфраструктури в Україні // Економіка України. – 2007. – № 5. – С. 52 – 60.
10. Махсма М. Причини та наслідки низької ціни найманої сільської праці // Економіка України. – 2008. – № 3. – С. 40 – 50.
11. Лерман Ц., Седік Д., Пугачов М. Оцінки наслідків реформування сільськогосподарських підприємств // Економіка України. – 2007. – № 6. – С. 59 – 68.
12. Житомирщина. – 3 лютого 2007 р.
13. Абрамова І.В. Державна підтримка соціально-економічного розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів Житомирської області // Житомирщина: минуле, сьогодення, поступ у майбутнє:

Науковий збірник / За заг. ред. П.Ю. Саух, О.М. Швидак, І.І. Ярмошик та ін. – Т. 2. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С. 204–209.

14.Эхо. – 26 апреля 2007 г.

15.Эхо. – 6 декабря 2007 г.

Саєнко О. Реалізація права власності на землю: окремі проблеми нотаріату // Право України. – 2003. – №5. – С. 94 – 96.